

УДК 330.36:338.242

Кундиревич В.П.

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПЛАТФОРМА ГЛОБАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В контексті сучасної інституційної теорії проаналізовано становлення, розвиток і перспективи неоінституціоналізму як філософії формування нової управлінської системи в умовах глобалізації

Ключові слова: інститут, неоінституціоналізм, інституційна структура, інституційне середовище, дисфункційність, інституційний конфлікт, глобальне інституційне регулювання

The growing, development and prospects of neo-institutionalism as a philosophy of new global governance system in a frameworks of modern institutional theory was analyzed.

Keywords: institute, neo-institutionalism, institutional structure, institutional environment, disfunction, institutional conflict, global institutional regulation.

Сучасний неоінституціоналізм бере свій початок з піонерних робіт Рональда Коуза, таких як «Природа фірми» і «Проблема соціальних витрат». Теорія прав власності, пов'язаних з проблемою інституційного забезпечення сталого розвитку знайшла відображення у працях А. Алчіана, Р. Коуза, Й. Барцеля, Л. де Алесі, Г. Демсеця, Р. Познера, С. Пейовича, О. Уіл'ямсона, З. Ф'юроботна. Найбільший внесок у розвиток теорії економічних організацій зробили: Ф. Найт, Р. Коуз, А. Алчіан, Г. Демсець, О. Уіл'ямсон, К. Менар. Основними представниками теорії суспільного вибору, що аналізує політичний механізм прийняття макроекономічних рішень, інакше кажучи, об'єктом аналізу в якій виступають «політичні ринки», стали Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, К. Трроу, М. Олсон, Д. Мюллер.

Таким чином, найбільш видатними представниками неоінституціоналізму є: Р. Коуз, О. Уіл'ямсон, Д. Порт, А. Алчіан, Г. Саймон, Л. Тевено, К. Менар, Дж. Б'юкенен, М. Олсон, Р. Познер, Г. Демсець, С. Пейович, Т. Еггертссон й ін.

Як свідчить д.е.н., професор Шастітко А.Е., неоінституціоналізм виник унаслідок незадоволеності результатами неокласичної теорії в поясненні феномена Великої депресії на рубежі 20-30 рр. ХХ ст., а також багатьох інших аспектів практичної діяльності [9].

Інститути можна розглядати як технології у виробничих ланцюжках, де «продуктами» є безпека, ефективно прийняття рішень, державні доходи тощо. Як і виробничі технології, інститути варто було б віднести до суспільних благ, які, проте, мають дві специфічні властивості. Звичайно, виробництво нового блага розширює можливості вибору, а впровадження нового інституту нерідко обмежує ці можливості. Різні агенти по-різному оцінюють позитивні й негативні наслідки впровадження інституту. Тому один і той же інститут може бути "позитивним благом" для однієї групи населення й "негативним благом" (public bad) - для іншої [5].

Інституціональна структура являє собою певний упорядкований набір інститутів, які створюють матриці економічної поведінки, що визначають обмеження для суб'єктів господарювання, які формуються в рамках тієї або іншої системи координації господарської діяльності.

В економічній літературі поняття «інституціональна структура» має безліч трактувань. О. Уіл'ямсон наводить найбільш загальне її визначення: «Це основні політичні, соціальні й правові норми, що є базисом для виробництва, обміну й споживання» [4].

Але наявність деяких, властивих спонтанному ринковому порядку, інститутів ш достатньою умовою для становлення ринкової інституціональної структури. Наприклад, створення правової бази для приватної власності не означає, що вона дійсно може функціонувати в економіці як ринковий інститут.

Інститути, як такі, за своєю природою неоднорідні. Існують інститути системоутворюючі, що визначають тип економічного порядку й інститути, що становлять ту або іншу систему. Отже, ми можемо говорити про інститути першого (системоутворюючі) і другого (що складають систему) порядків.

Поняття «інституціональна структура» й «інституціональне середовище» буї запозичені економістами у соціологів. Останні найчастіше не розрізняють ці два поняття й використовують їх як синоніми.

Виходячи з передумови, що інституціональне середовище не є простим набором відповідних інститутів, ми можемо вважати його своєрідним інститутом (матрицею розвитку) вищого порядку. Воно визначає основний напрямок розвитку системи, а також орієнтири, на підставі яких відбувається формування й відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів.

Інституціональна структура є результатом метаконкуренції, інституціональне середовище створює умови й орієнтири відбору ефективних елементів інституціональної структури з альтернативних форм економічної координації.

Як зауважує, в зв'язку з цим, Д. Норт: «Основна мета інститутів у суспільстві полягає в зменшенні ступеню невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча й необов'язково ефективної) структури людських відносин» [4; 21].

Координація в економіці здійснюється на основі поточних цін. У довгостроковому періоді розподіл ресурсів і, отже, економічна координація будуть залежати від інститутів.

Щоб виявити вплив держави на процес формування інститутів, звернемося до його визначення з точки зору неінституціональної теорії. За Д. Нортом, «держави - організації зі значними перевагами реалізації насилля, що поширюються на географічний район, кордони якого встановлюються його здатністю обкладати податком підданих» [10; 21].

Тому держава може, як сприяти створенню ефективних ринкових інститутів, так навпаки - створювати інституціональну структуру, що перешкоджає прояву переваг конкурентного порядку через монопольну владу й інші фактори, котрі призводять до зростання транзакційних витрат. Усе залежить від конкретних історичних умов порівняльної ефективності в цих умовах тієї або іншої системи господарської координації. І хоча саме держава є необхідним атрибутом прогресуючих господарських систем, інститути, що генеруються нею, можуть не тільки сприяти, але й перешкоджати збільшенню ефективності (тобто наближенню до умов Парето-оптимального розподілу ресурсів) [2].

Функціонування інститутів визначається сферою їхньої діяльності, культурними традиціями й багатьма іншими факторами, у переліку яких ефективність є далеко не визначальним параметром. Зміни частіше відбуваються з ними тому, що змінюються т цінності, які зумовлюють їх існування, або вони самі стають несумісними з інтимі цінностями й інститутами, але ніяк не з міркувань ефективності.

У сучасній західній політичній економії часто використовується інженерний підхід до інститутів, відповідно до якого, інститути повинні оцінюватися з позиції результативності й забезпечувати підвищення ефективності не тільки дії як такої, але і інституціональної стру-

ктури (прав власності, правил контракції, відносин у промисловій організації, господарського й, зокрема, трудового законодавства тощо), якій дана дія виконується.

У міру того, як інститути впроваджують або засвоюють більш ефективні методи роботи (оцінювані звичайно з точки зору транзакційних витрат), їх варто реформувати для того, щоб максимізувати ефективність їхньої діяльності й тим самим забезпечувати підвищення добробуту [2].

Продовжуючи тему оцінки ефективності роботи інститутів, у тому числі і міжнародних, зауважимо, що інституціональне проектування характеризується меток створення інституту.

Дж. Коммонс висунув ідею інструменталістського підходу до оцінки інституціонального механізму, суть якої зводиться до того, що оцінці повинен піддаватися не тільки той чи інший, створений для досягнення певних цілей Інститут тобто наскільки він корисний та ефективний для досягнення даної мети, але насамперед й сама мета [2].

Методологія нової інституціональної економіки допускає, що суспільні витрати на створення та існування інституту повинні бути менше витрат, що виникають за його відсутності. Інститут формується у тих випадках, коли ринкове рішення або недосяжне, або неефективне. Інститути заповнюють ніші, де не діє ринковий механізм, і мають місце витрати з експлуатації економічної системи або транзакційні витрати.

Критерії ефективності інститутів були сформульовані також й американськими інституціоналістами - В. Каспером і М. Стрейтом:

Інститути повинні мати загальний характер.

Ефективний інститут повинен відповідати двом вимогам: а) він повинен бути пізнаваним; б) суб'єкти регульованих відносин повинні розуміти інституціональні правила, знати наслідки їх порушення і бути впевненими в застосовності цих правил до їхніх дій.

Інститут повинен бути відкритим, тобто дозволяти діючим суб'єктам реагувати на нові обставини інноваційними рішеннями. Дослідження довели, що найефективнішими є обмежуючі норми порівняно з розпорядницькими. Останні жорстко задають модель поведінки, за винятком ініціативи діючого суб'єкта, а обмежуючі норми надають повну свободу дій в рамках певного обмеження [7].

В цьому контексті відзначимо внесок у концептуальні основи інституціоналізму російського вченого В. М. Полтеровича його роботою «Трансплантація економічних інститутів», у якій він присвячує окремий розділ теорії інституціоналізму, під якою розуміє процес запозичення інститутів, що розвинулися в іншому інституціональному середовищі.

Незважаючи на те, що в своїй роботі, присвяченій найбільш актуальним питанням оцінки ефективності функціонування інститутів у різних політико-економічних, правових і соціокультурних полях, В. М. Полтерович розглядає дисфункціональність інститутів у рамках національних господарств, а ми ставимо за мету дослідження ефективності роботи світових регулятивних органів у межах системи міжнародних економічних відносин, потрібно розглянути ключові аспекти даної теорії. Саме через рюму цих наукових положень ми зможемо в даній роботі дати оцінку діяльності багатьом глобальним інститутам, зокрема МВФ.

Отже, звертаючись до статті В. М. Полтеровича й продовжуючи структурування теоретичних передумов ефективного функціонування інститутів, зауважимо, що неефективність ринкових інститутів у багатьох перехідних економіках прийнято пояснювати тим, що економічні агенти не виконують ті чи інші формальні правила: порушуючи права власності, дають хабарі тощо.

Законодавчо встановлені правила й інструкції надають безліч можливостей для інтерпретації й формування різних стереотипів поведінки залежно від інституціонального середо-

вища, досвіду й культури діючих суб'єктів. Формальні правила - лише оболонка, у межах якої можуть виникати будь-які неформальні норми. Тому спроба трансплантації, що розуміється як імітація формальних правил, може зумовити виникнення інституту хоча й життєздатного, але суттєво відмінного від початкового й, можливо, неефективного. Такий тип дисфункції називається інституціональним конфліктом, що виникає в результаті відмінностей інституціональних умов донора й реципієнта [5].

Спираючись на дослідження російського вченого, відзначимо, що результати реплантації визначаються взаємодією трьох груп факторів: соціокультурних характеристик; початкових інституціональних й макроекономічних умов; вибором технологій трансплантації, у зв'язку із чим не слід зводити причини дисфункцій до впливу винятково культурних факторів або неузгодженості формальних і неформальних норм. Проект трансплантації повинен ретельно розроблятися та включати оцінку витрат і трансплантацію, вибір транспланта, стратегії й інфраструктури трансплантації. Процедура відбору проектів має бути регламентована й передбачати незалежну експертизу, для того, щоб мінімізувати можливість використання реформ в інтересах вузьких політичних груп.

Не слід плутати трансплантацію інституту з імітацією формальних правил, що забезпечують його функціонування. Будь-яка система таких правил допускає різні інтерпретації та варіанти реалізації залежно від культури діючих суб'єктів й інституціонального середовища.

У випадку несумісності транспланта з культурними традиціями й інституціональною структурою реципієнта при використанні "шокової" технології ймовірно виникнення трансплантаційних дисфункцій: атрофії й переродження інституту, відторгнення в результаті активізації альтернативних інститутів, інституціонального конфлікту, парадокса передачі.

Для зменшення ймовірності інституціональних дисфункцій доцільно застосовувати стратегію проміжних інститутів, поєднуючи переваги «вироснування» й можливість управляти темпом інституціонального будівництва. Найважливішим інструментом скорочення витрат трансплантації та запобігання дисфункціям є соціальна й промислова політика [5].

Слід зауважити, що структуровані В. М. Полтеровичем причини дисфункцій інститутів у різних інституціональних середовищах відповідають ряду причин дисфункцій міжнародних інститутів у країнах із різним рівнем соціально-економічного, й відповідно, інституціонального розвитку. В зв'язку з цим складно недооцінити значимість теоретичних досліджень російського вченого стосовно даного дисертаційного дослідження.

Переходячи, нарешті, до розкриття одного з, мабуть, найбільш значимих понять в аналізі теоретичних основ досліджуваної теми, а саме до глобального інституціонального регулювання, зауважимо, що за останнє десятиліття погляди на проблематику регулювання міжнародних відносин зазнали значних змін. Потрясіння, що відбулися, у соціально-економічній сфері призвели до інтенсифікації дискусій навколо проблематики регулювання. Практика звернулася до теорії, до пошуку нових критеріїв тлумачення й оцінки подій, що відбуваються.

У ході дискусій було отримано лише часткове (в загальних рисах) розуміння регулювання як управління окремими міжнародними процесами з метою запобігання їх потенційним негативним наслідкам для світового співтовариства. Проте говорити про нього як про, цілковите загальноприйняте поняття немає підстав, почасти тому, що триває інтенсивний процес вивчення практики регулювання і його окремих рис.

Значна кількість авторів визнає, що регулювання існує. Але всі вони не можуть дійти згоди з більшістю пов'язаних питань: хто, як і на якому рівні може, здатний і/або повинен здійснювати міжнародне регулювання; чи є воно наслідком дії окремих суб'єктів або власти-

вістю системи міжнародних відносин у цілому; яку форму фактично набуває регулювання в сучасному світі й до якого типу це регулювання доречно віднести?

Незважаючи на різноманітність думок або завдяки їй, осмислення проблематики світорегулювання є досить інтенсивним, знання про нього збагачуються новими надбаннями, стаючи не тільки великими, але й різнобічними.

Треба сказати, що традиція невдач створення міжнародних організацій, здатних здійснювати світоуправління (тобто виконувати роль світового уряду) - від Ліги Націй до ООН, дозволила дослідникам зробити висновок про те, що в облаштованості й керуванні всіма сторонами своєї життєдіяльності, суб'єктам міжнародних відносин «доводиться» спиратися на широкий спектр міжнародних інститутів.

Підставою для такого міркування слугувала з одного боку глобалізація поглядів на світоуправління, а з іншого - нездатність Організації Об'єднаних Націй взяти на себе роль лідера нового постбіполярного порядку. Такого роду критичні настрої стимулювали збільшення кількості досліджень міжнародних відносин інституціонального напрямку, якому притаманне приділення значної уваги тенденції інституціоналізації міжнародних відносин, яка набрала сили в минулому й поступово розвивається зараз.

Виникнення значної кількості інститутів, міжнародних організацій, неформальних клубів і вихід індивідів на авансцену міжнародних відносин потребують ефективного регулювання стосунків «все більш різноманітних суб'єктів» в умовах, коли значущість одного їхнього класу, класу національних держав, як з'ясувалося, стала втрачатися.

Спроба дослідження сукупності таких суб'єктів, як і системи, в якій вони співіснують, була зроблена в рамках концепції всесвітнього цивільного суспільства, що мала значний вплив на ідейну складову інституціоналізму. Перенесення суспільних понять соціально-цивільного рівня у сферу міжнародних відносин дало змогу дослідникам розділити управління й регулювання. Управління стало тлумачитися як суть, інструмент локального або національного рівня, а регулювання - міжнародного або глобального.

На думку Дж. Фрідрікса, тільки глобальне цивільне суспільство може здійснювати регулювання. «Держава бере участь в управлінні, цивільне суспільство - в регулюванні». Регулювання являє собою не що інше, як властивість соціальної системи, спрямовану на упорядкування взаємин в неієрархізованому середовищі соціальних, політичних й економічних агентів. У цьому розумінні, регулювання - це те, що бере свій початок після того, як усі рішення прийняті, цілі визначені й зроблено вибір. Суб'єктом регулювання виступає не тільки й навіть не стільки держава, а деяка сукупність усіх акторів світової політики або, відповідно до теорії Х. Булла і міркувань У. Бека й А. Гідденса, глобальне цивільне суспільство у всій його розмаїтості, конституйоване різного роду інститутами, акторами і їхньою взаємодією [8].

Незважаючи на появу за останні два десятиліття величезного обсягу літератури з проблематики регулювання міжнародних відносин, про формування її теорії казати поки що рано. Пов'язано це зі складністю визначення феномена регулювання й наявністю надзвичайно широкого спектра конкретних питань, які відволікають увагу теоретиків регулювання від вирішення методологічних завдань. У дослідженнях питань регулювання переважає конкретно-прикладний початок.

Проте, незважаючи на відсутність у світового наукового співтовариства єдиної позиції відносно визначення феномена глобального інституціонального регулювання, спробуємо на підставі розглянутих концепцій виробити власне визначення.

Отже, глобальним інституціональним регулюванням можна назвати сукупність наднаціональних механізмів управління міжнародними процесами на універсальних правових підставах, з метою упорядкування взаємодії всіх його суб'єктів, що складають глобальне ци-

вільне суспільство у всій його розмаїтості, запобігання потенційних негативних наслідків міжнародних процесів для світового співтовариства, а також підвищення сукупної ефективності взаємодії для всіх його численних учасників.

Таким чином, окресливши теоретичний фундамент дослідження, визначивши основні критерії оцінки ефективності сформованої глобальної інституціональної структури, ми можемо перейти в наступних розділах дисертації до аналізу її елементів, впливу результатів їхньої взаємодії на світове співтовариство в цілому й на народи окремих країн зокрема, а також до пошуку шляхів їхньої оптимізації.

Література:

1. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. / Э.А. Азроянц. – М.:Издательский дом «Новый век», - 2002. – 416 с.
2. Вольчик В.В. Курс лекций по институциональной экономике [Электронный ресурс] / В.В. Вольчик Ростов -н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2000. Институциональная экономика. Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Lecture.htm>.
3. Неклеса А.И. Конец цивилизации или конфликт истории / А.И. Неклеса // МЭиМО. - №3. – 1999. – С.32-38.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт- М.: 1997. – 457 с.
5. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов [Электронный ресурс] / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. I.- № 3. - Режим доступа : <http://rusref.nm.ru/polt.htm>.
6. Проскурин С. Глобализация как фактор поляризации современного мира / С. Проскурин // Издание «Социально – гуманитарные знания».- 2001.- №1. - С.41- 64.
7. Сингатулина Г. Р. Институциональные основы экономики федерализма (Электронный ресурс) / Г. Р. Сингатулина. Иститут экономики капитализма. Режим доступа:www.kazanfed/anfed.ru/actions/konferl/doklad10/.
8. Темников Д. «Проблемы мирового регулирования в современной зарубежной политологии [Электронный ресурс]/Д.Темников. - Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. Режим доступа://www.intertrends.ru/five/007.htm#note7.
9. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория (Электронный ресурс) / А.Е. Шаститко - М. : Теис, 2002. Третье издание. -93 с. - Режим доступа : <http://kirdina.ru/book2/glava2.shtml#n21>.
10. North.C. Structure and Change in Economic History / North D.C, N.Y.: 1981. – 235 p.

Рекомендовано до публікації:
д.е.н.,с.н.с. Ляшенко В. І., 18.11.2011

Надійшла до редакції:
01.11.2011